

VILÁG- TÖRTÉNET

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **MURBER IBOLYA**
AZ OSZTRÁK–MAGYAR HATÁRVITA GAZDASÁGI ASPEKTUSAI
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN
- **NAGY ADRIENN**
FEKETE ÉJSZAKÁBAN AZ ÉJSZAKA FEKETÉZŐI
- **KALOCSAI PÉTER**
A NYUGAT-MAGYARORSZÁGI KÖZLEKEDÉSI HÁLÓZAT VÁLTOZÁSAI
A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS KÖVETKEZTÉBEN
- **JANKÓ FERENC**
CSIKÓHAL ÉS DARÁZSDERÉK
- **TÖRŐ LÁSZLÓ DÁVID**
HATÁRVÁROS EGY VITATOTT HOVATARTOZÁSÚ TÉRSÉGBEN
- **TÓTH IMRE**
MÍTOSZ ÉS VALÓSÁG
- **SZEMLE**
HORVÁTH N. ZSOLT, RÉVÉSZ TAMÁS, SZABÓ BÁLINT ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

12. (44.) évfolyam 2022. 2.

TARTALOM

Egy határváltozás dimenziói. Az osztrák–magyar határvidék száz évvel ezelőtt (Murber Ibolya)	175
<i>Tanulmányok</i>	
Székely Tamás: Vihar előtti csend? Nyugat-Magyarország a dualizmus korában	185
Murber Ibolya: Az osztrák–magyar határvíta gazdasági aspektusai az első világháború után	207
Nagy Adrienn: Fekete éjszakában az éjszaka feketézői. Csempészek mindennapjai a nyugati határsávbán, 1918–1922	225
Kalocsai Péter: A nyugat-magyarországi közlekedési hálózat változásai a trianoni békeszerződés következtében	241
Bakó Balázs: A trianoni béke hatása a katolikus egyházkormányzatra a Nyugat-Dunántúlon	269
Agg Richárd: A korabeli magyar sajtó érvei Nyugat-Magyarország megtartása mellett	285
Jankó Ferenc: Csikóhal és darázsderék. Burgenland térképezett földrajza	301
Törő László Dávid: Határváros egy vitatott hovatartozású térségben. Történeti viták Sopron múltjáról a két világháború között	325
Tóth Imre: Mítosz és valóság. Sopron hűsége a 20. századi (emlékezet)politikában	345
<i>Szemle</i>	
Hétköznapiak a határviták árnyékában (Horváth N. Zsolt)	361
Új határ az Alpoknál (Révész Tamás)	364
Megalkotni és megismerni. Burgenland földrajzának kezdetei (Szabó Bálint)	367

Jelen számunkat Murber Ibolya szerkesztette

Az osztrák–magyar határvita gazdasági aspektusai az első világháború után

Jelen tanulmány az első világháború utáni osztrák–magyar határvita történetének egy kevésbé kutatott aspektusát vizsgálja. Mégpedig azt, hogy Ausztria és Magyarország több évtizedes múltra visszatekintő gazdasági összefonódása miként befolyásolta a nyugat-magyarországi területátadást. A közel hároméves határvita időszakában a két ország korábban kialakult gazdasági egymásrautaltsága jelentős hatást gyakorolt Bécs és Budapest Nyugat-Magyarországgal/Burgenlanddal kapcsolatos állásfoglalására, a határvita intenzitására és az érvek tartalmára is. Míg az utókor emlékezetében a nyugat-magyarországi kérdést elsősorban a politikatörténeti események és döntések dominálják, addig a korabeli diskurzust, az állami és az egyéni döntéseket inkább a mindenkori gazdasági megfontolások alakították. Ausztria és Magyarország – diplomáciai, gazdasági és katonai eszközöket nem kímélve – évekig küzdött Nyugat-Magyarország többségében németek lakta területéért, annak relatíve kis mérete és mérsékelt gazdasági jelentősége ellenére. A tanulmány ennek a gazdasági kontextusnak ered nyomába, amihez segítségül hívja az *entangled history* (*histoire croisée*) módszerét, a történettudomány egyik multiperspektivikus, összehasonlításra épülő megközelítését.¹

A korábbi kutatások elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia széthullásának politikai következményeit vizsgálták, miközben a gazdasági vonatkozások² és azok jelentősége jellemzően háttérbe szorult. Ez a politika- és diplomáciatörténeti fókusz a nyugat-magyarországi kérdés régebbi és legújabb narratíváira is jellemző.³ Az utóbbi évtizedek még mindig csekély számú, de annál intenzívebb gazdaságtörténeti kutatásai felülírták azt a korábbi nézetet, mely szerint a Habsburg Monarchia közös gazdasági tere a politikai dezintegrációval párhuzamosan gyorsan szétforgácsolódott.⁴ Az utódállamok a gazdasági nacionalizmus jegyében kezdetben a magas védővámok felállítását tartották célravezetőnek, azonban néhány éven belül nyilvánvalóvá vált, hogy a háborús kármentés és a gazdasági konszolidáció sikere érdekében a korábbi birodalmi kereteken belüli gazdasági integráció és

* A szerző az ELTE Berzsényi Dániel Pedagógusképző Központ Történelem Tanszékének habilitált egyetemi docense (9700 Szombathely, Károlyi Gáspár tér 4., murber.ibolya@sek.elte.hu).

1 Werner–Zimmermann, 2002. 607–636.

2 Pogány, 2015.

3 Székely, 2020; Tóth, 2020; Ujváry, 2021.

4 Wolf, 2010. 30–52.

együtműködés legalább részleges rekonstrukciója több haszonnal jár. Ezért az utód-államok az 1920-as évek közepétől a korábbi intenzív, birodalmi kereteken belül zajló kereskedelmi kapcsolataik újjáélesztésére és helyreállítására törekedtek – többnyire sikerrel. Az újabb gazdaságtörténeti kutatások az első világháborút követő évtizedben a dezintegráció helyett az egymásrautaltságból fakadó kényszerű gazdasági együtműködés – az új nemzetállami határokat is átlépő – folytonosságát hangsúlyozzák. Jelenlegi ismereteink szerint az egykori Habsburg Birodalom egységes(ülő) gazdasági terének tényleges szétesését az 1920–1930-as évek fordulóján a gazdasági világválság okozta.⁵ Az utóbbi évtizedben egyre többen foglalkoztak az új osztrák–magyar államhatár kialakulása után bekövetkezett gazdasági változásokkal is.⁶

Nyugat-Magyarország az első világháború végéig

A 19. század közepe óta a vámuniónak (1850) és a kiegyezésnek (1867) köszönhetően az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság között elmélyült a gazdasági együtműködés és összefonódás. Ebben a gazdasági és társadalmi integrációs folyamatban fontos szerepet töltött be a nyugati határvidék. Az agrárjellegű nyugati vármegyék termékei a Lajtán túli területek közeli nagyvárosaiban találtak felvevőpiacra. A gazdasági összefonódás intenzíven megnyilvánult a munkaerőpiacon is. A kis településeken élő, határ közeli agrárnépesség az osztrák nagyvárosokban talált munkát. A férfiak többnyire a bécsújhelyi, bécsi és grazi ipari üzemekben, a nők jellemzően a nagyvárosi polgárság háztartási alkalmazottjaiként helyezkedtek el. A munkaerő-elvándorlás másik formája a kivándorlás volt. A nyugati határvidék településeiről leginkább a német és horvát nyelvű lakosok vándoroltak ki az Egyesült Államokba.⁷ Az első világháború előtt az érintett vármegyék nyugati, német többségű területei intenzívebben integrálódtak az osztrák, mint a magyar gazdasági térbe. A nyugat-magyarországi vármegyék nyugati része inkább volt tekinthető Bécs és Graz gazdasági hátszágának, mint olyan területnek, amely kizárólag a magyar gazdasághoz kötődött. A magyar többségű vidékek az 1880–1890-es évek vasútépítéseinek köszönhetően egyaránt kapcsolódtak a belső magyar területekhez és az osztrák birodalomrészhez.

A 19. század második felétől az osztrák–magyar határ mentén megindult gazdasági-társadalmi folyamatokat az első világháború eseményei nem akasztották meg. Voltak ugyan olyan területek, ahol megkezdődött az eltávolodás és leválás folyamata, de a legtöbb téren a kapcsolódás még intenzívebbé vált. Az 1912-es osztrák⁸ és magyar⁹ kivételes törvények, valamint a hozzájuk kapcsolódó kormány-és miniszteriális rendeletek tartalmukban közel azonosak voltak. Ezek lehetővé tet-

5 Karner–Kubin–Steiner, 1987.

6 Győri–Jankó, 2009; Móricz, 2016; Kalocsai, 2019, 2020; Horváth, 2020; Bencsik, 2022.

7 Dujmovits, 1992.

8 Kriegsleitungsgesetz, 1912. december 26. In: *Reichsgesetzblatt für die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder*. Nr. 263/1912.

9 1912. évi LXIII. tc. In: *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1912*. Bp., 1913. 691–710.

ték az állam beavatkozását a gazdaságba, ezáltal megalapozták a hadigazdálkodás bevezetését. Az osztrák és a magyar hadigazdaságot ugyan eltérően szervezték meg és felügyelték, ez azonban nem módosította számottevően sem a két birodalom-rész gazdasági egymásrautaltságát, sem a nyugati határvidék orientációját a Lajtán túli területek felé.

A világháború a határ menti lakosság életét sem hagyta érintetlenül. Eric Hobsbawm a „háború demokratizálódása”¹⁰ kapcsán arra utalt, hogy a világháború intenzíven befolyásolta a társadalom széles rétegeinek életét a fronton és a hátszéli országban egyaránt. Nyugat-Magyarországon a hadkötelezettség következtében megszűnt az agrár-túlnépesedés és a munkanélküliség. A férfiak vagy a fronton harcoltak, vagy a hadiüzemekben dolgoztak. Mivel a hadköteles korúak kiutazását megtiltották, gyakorlatilag megszűnt a kivándorlás. A hadikonjunkúra felpezsdítette a nyugat-magyarországi kereskedelmet, aminek elsősorban a nagybirtokosok voltak a haszonélvezői. Az ő termékeiket az állam és a hadsereg vásárolta fel. A kelet-ausztriai városi lakosság egyre fokozódó közellátási problémái miatt virágzott a csempészet is az osztrák–magyar határon.¹¹

A háború utolsó éveiben a magyarországi csempészet nagyban hozzájárult a keletosztrák nagyvárosok élelmiszer-ellátásának biztosításához.¹² Bécsben a világháború idején az az általános benyomás alakult ki, hogy Nyugat-Magyarország tartja életben a császárvárost. A létfontosságú élelmiszerek valóban az osztrák–magyar határon keresztül érkeztek oda, azonban nem csak Nyugat-Magyarország többségében németlakta területeiről. Egy jóval nagyobb gyűjtőterületről volt szó, amelybe a Kisalföld és a dunántúli megyék is beletartoztak. A háborús vereség után újraformálódó osztrák államkoncepciónak megfelelően Bécs a közösen vívott és elvesztett háború végén bejelentette igényét Nyugat-Magyarország többségében német ajkúak által lakott területére, többek között azzal az indoklással, hogy annak élelmiszer-termelése létfontosságú a főváros számára. Utólag azonban láthatóvá vált, hogy Burgenland valós élelmiszer-kapacitása a háború végén a remélt szint alatt maradt.¹³

1918 őszén a Nyugat-Magyarországon élők életét – ahogy a széteső Monarchia más részein is – a háborús fáradtság, a bizonytalanság, az egzisztenciális félelem és a békevágy uralta. Az osztrák területi igény az aggodalmak és kétségek újabb rétegeivel terhelve a mindennapi életet. Mindezek ellenére a lakosság cselekvési mintázatát éveken keresztül többnyire a folytonosság, a határon átívelő gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolatok, illetve a bevett társadalmi szokások határozták meg. A határ menti lakosság mindennapjait a túlélési ösztönből fakadó pragmatizmus jellemezte, amely a határrezsim kialakulásával szembeni egyfajta „mindennapi ellenállásként” is értelmezhető.¹⁴ A határ menti lakosság különféle túlélési stratégiákkal alkalmazkodott az átalakuló, változó politikai-gazdasági környezethez. A határ mentén élőknek a határ átjárhatósága és a transznacionális kap-

10 Hobsbawm, 1998. 49.

11 Részletesen a témáról lásd: Nagy, 2019, 2022a, 2022b.

12 Langthaler, 2016.

13 Sandgruber, 1996. 193–196.

14 A „mindennapok ellenállása” kifejezéshez bővebben lásd: Scott, 1987.

csolatháló nagyobb cselekvési szabadságot biztosított, mint amilyenel az ország belsőbb területein élők rendelkeztek. A kisebb-nagyobb szabálysértéseknek sokféle arca létezett. A lakosság a határ átjárhatóságát kihasználva a hadseregbe történő besorozás elől átszökött a határ másik oldalára,¹⁵ vagy illegálisan fogyasztási cikket és fegyvert szállított a határ túloldalára.¹⁶ A lakosság cselekedeteit elsősorban a szociális és gazdasági meggondolások formálták, kevésbé a politikai és nemzeti-nacionalista elvárások. Hasonló folyamatok zajlottak le az első világháború után újonnan létrejövő egyéb kelet-közép-európai határokon, így például a lengyel–német határon is.¹⁷

Közép-Európában az osztrák–magyar államszövetség 1918. őszi felbomlása után eljött a nemzetállami struktúrák ideje. A határellenőrzés szigorodásának köszönhetően már a világháború alatt megkezdődött az a territorializációs folyamat, amelynek eredményeként a két birodalomrész közötti belső, adminisztratív határból új, külső államhatár jött létre.¹⁸ Az osztrák–magyar határ menti gazdasági-társadalmi integráció 1918 után szenvedte el az első nagy törést, amikor a korábbi adminisztratív belső határ helyett *de facto* új államhatár született. A korábbi összefonódások több esetben meglazultak vagy teljesen megszűntek, míg számos függőség, főként gazdasági téren érintetlen maradt. Ami korábban birodalmon belüli összefonódás és belső kapcsolathálózat volt, az 1918 ősztől államhatáron átívelő transznacionalizmussá vált.

Az osztrák területi igény 1918–1919 fordulóján

Azt követően, hogy 1918 januárjában Woodrow Wilson meghirdette 14 pontját, az amerikai elnök számított a nemzeti önrendelkezés garanciájának.¹⁹ 1918 őszén a „nemzeti önrendelkezés” olyan politikai jelszó volt, amelyre a közép-európai politikai szereplők kezdetben varázsigeként tekintettek, minden baj gyógyírjának tartották, függetlenül attól, hogy az adott ország világháborús győztes volt-e, vagy vesztes. A képlékeny koncepció a világháború előtti imperializmus és gyarmatosítás ellenpólusát testesítette meg, a nyelvi-etnikai határok és a „tiszta” nemzetállami keretek megteremtésének illúziójával kecsegtetett. A nemzeti önrendelkezés, mint politikai elképzelés, alapcélja a nemzetközi rendszer reprezentatívá és ezáltal demokratikusabbá tétele volt, valamint a népek, nemzetek közötti egyenjogúság megteremtése. Az első világháború végén a nemzeti önrendelkezés olyan mozgósító erővel bíró hívószó volt, amelybe mindenki azt magyarázott bele, amit csak akart. A közép-európai vesztesek és győztesek is abban bíztak, hogy ez az ígéret a majdani béketárgyalások alapját képezi. A vesztes országok vezetői a wilsoni programot túlértékelték, a kötendő béke sarokkövének és egyben politikai alapjának is tekintették.

15 A magyar hadsereg összeomlás utáni történetéről lásd: Révész, 2020b.

16 A témáról bővebben lásd: Murber, 2021.

17 Haslinger–Mollenhauer, 2005. 9–21.

18 A territorializálódásról bővebben lásd: Bencsik, 2022. 128–139.

19 Manela, 2007.

A valóság azonban felülírta ezt a vágyat, ugyanis a békekonferencia döntéshozóinak a békeszerződések előkészítése során a nemzeti önrendelkezés mellett még számos ellentétes hatalmi érdeket, illetve nézeteltérést figyelembe kellett venniük,²⁰ ezért sem születhetett mindenki – a győztesek és a vesztesek – számára egyaránt „igazságos béke”. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az első világháború után a „nemzetek önrendelkezésének joga” csupán egy jól hangzó jelszó volt, semmi esetre sem érvényes nemzetközi jog. Először az ENSZ Alapokmánya ismerte el 1945-ben a nemzeti önrendelkezést önálló nemzetközi jogelvként.

A nemzeti önrendelkezés gondolata az osztrák–magyar határvitában is meghatározó szerepet kapott. Az osztrák birodalmi tanács német nyelvű képviselői 1918. október 30-án elküldték válaszelevelüket Wilson elnöknek, amelyben a parlamenti képviselők úgy fogalmaztak, hogy Német-Ausztria a nemzeti önrendelkezés elve alapján áll, ezért a Habsburg Birodalom valamennyi német többségű területére igényt tart. A nemzeti önrendelkezésről alkotott korabeli elképzelés szerint első sorban a lakosság nyelve-etnikuma határozza meg, hogy egy adott terület melyik országhoz tartozzon. Ennek megfelelően úgy vélték, ha valaki német ajkú, akkor minden bizonnyal Német-Ausztriában kíván élni. Azonban az osztrák–magyar határvita története is azt bizonyítja, hogy ez korántsem volt ilyen egyértelmű automatizmus. Az érintett nyugat-magyarországi németység jövőről alkotott elképzelését – ha éppen lehetősége adódott véleménye közvetlen kinyilvánítására – alacsony politikai mobilizáltsága miatt nem feltétlenül a nyelvi-etnikai hovatartozás, hanem az előzőekben már érintett gazdasági megfontolások befolyásolták. A bécsi vezetés egészen az 1919. szeptemberi saint-germaini békeszerződés aláírásáig egy népszavazás kiírását javasolta az érintett területen a nemzeti önrendelkezés képlékeny jelszavára hivatkozva, amit azonban a mindenkor magyar kormányzat, szintén a nemzeti önrendelkezést hangoztatva, nem tekintett tárgyalási alapnak. A terület hovatartozásáról a végső döntést a győztes nagyhatalmak hozták meg Párizsban, és népszavazás nélkül Ausztriának ítélték a területet. A magyar kormányzat a terület átadására vonatkozó, az osztrák és a magyar békeszerződésekben egyaránt rögzített nemzetközi jogi kötelezettségét azonban egészen 1921 ősziéig ignorálta.

Az 1910-es népszámlálás alapján a Magyar Királyság területén 1 903 357 német ajkú személy élt. Ez a teljes lakosság közel 10 százalékát tette ki, így a németység a románok és a szlovákok után a harmadik legnagyobb nyelvi-etnikai kisebbség volt.²¹ A német ajkú lakosság azonban nem alkotott homogén közösséget: elsősorban élt Magyarország területén, emellett felekezeti és gazdasági szempontból is eltérő képet mutatott. A nyugat-magyarországi vármegyékben a hazai németység közel 20 százaléka élt.

Ausztria 1918. november 18-án jelentette be hivatalosan igényét a Magyar Királyság többségében német nyelvűek által lakott nyugati területeire. Karl Renner szociáldemokrata kancellár javaslatára az államtanács a következő határozatot fo-

20 Leonhard, 2018.

21 Népszámlálás 1910, 1., 5.

gadta el: „A Pozsony, Moson, Sopron és Vas vármegye egybefüggő német nyelvű településeiből álló terület földrajzi, gazdasági és nemzetiségi szempontból Német-Ausztriához tartozik, évszázadok óta bensőséges gazdasági és szellemi közösséget alkot Német-Ausztriával, és különösen Bécs élelmiszer-ellátása számára nélkülözhetetlen. Ebből kifolyólag a német-ausztriai állam a békekonferencián ahhoz fog ragaszkodni, hogy ez a terület a Német-ausztriai Köztársasághoz csatoltassék. Ezért örömmel köszönti az államtanács a nemzeti és gazdasági csatlakozásra irányuló élénk mozgalmakat Német-Nyugat-Magyarországon, és üdvözli a területet a Német-ausztriai Köztársaság közösségében.”²²

Ugyanaznap az osztrák államtanács megbízta az Élelmezésügyi Hivatalt Bécs szorongató élelmiszerhiányának enyhítése érdekében azzal, hogy „küldjön megbízottakat a nyugat-magyarországi területre élelmiszer-vásárlás céljából”.²³ A minisztertanács utóbbi döntése jól mutatja, hogy az osztrák kormánykoalíció területi igénye ellenére is tisztában volt a magyar élelmiszer-szállítás jelentőségével, mivel az – függetlenül annak legális vagy illegális voltától – nélkülözhetetlen volt a közellátás és az új kormányzat legitimitásának biztosításához.

Noha a magyar minisztertanács november 16-án még úgy határozott, hogy a korlátozottan rendelkezésre álló élelmiszer-feleslegből gabonát és lisztet ad át a német-ausztriai nemzetgyűlésnek,²⁴ a váratlan osztrák területi igény negatív visszhangot váltott ki a budapesti vezetésben. November 20-án az osztrák államtanács hosszabb vita nélkül tudomásul vette, hogy Magyarország minden további élelmiszer-szállítást felfüggesztett, és „Nyugat-Magyarországon az osztrák élelmiszer-felvásárlásokat a magyar közigazgatásba való beavatkozásnak tekinti”. Az élelmiszerhiány megszüntetésére a bécsi kormány az addigi informális csatornák helyett államközi, formális kompenzációs szerződések megkötését kezdeményezte Magyarországgal, Lengyelországgal, Csehszlovákiával és a délszláv állammal.²⁵

November 21-én Otto Bauer osztrák külügyminiszter és Diner-Dénes József magyar külügyi államtitkár megállapodott abban, hogy ameddig Magyarország élelmiszert szállít, Ausztria a területi kérdést nem feszegeti, és az osztrákbarát propagandát is mérsékli.²⁶ A magyar fél azonban ragaszkodott egy további osztrák nyilatkozat nyilvánosságra hozatalához is, amelyben Ausztria kijelenti, „esze ágában sincs” a vitatott területet annektálni, és az érintett vármegyékben tiszteletben tartja a magyar fennhatóságot, a „teljes rendelkezési jogot”. Ennek fejében Magyarország elfogadta, hogy Ausztria a békekonferencián a „wilsoni elvek alapján” kérni fogja az érintett „lakosság önrendelkezési jogának gyakorolását”.²⁷ Az osztrák kormányzat abban bízott, hogy egy békeszerződésben rögzített népszavazás esetén a német ajkú lakosság az Ausztriához való csatlakozás és a német népközösséghez tartozás mellett teszi le a voksát. A magyar kormányzat azt remélte, hogy egy nép-

22 ÖStA AdR BKA SRP 36, 1918. november 18.

23 Uo.

24 MNL OL K27 MTJ 49, 1918. november 16.

25 ÖStA AdR BKA SRP 39, 1918. november 20.

26 MNL OL K69 1. cs. X/1. 84/1918.

27 MNL OL K27 MTJ 53, 1918. november 21.

szavazásnál nem a nyelvi hovatartozás lesz a döntő, hanem a magyarságtudat, valamint az, hogy a helyi lakosság továbbra is magyar államban akar élni. Az említett megállapodásban szereplő, népszavazásra vonatkozó elképzelésekből azonban semmi sem valósult meg, mivel – mint ahogy arról már szó volt – egyik békeszerződés sem írt elő referendumot a kérdéses területen.

Az osztrák területi igény ellenére a bécsi és a budapesti vezetés egyaránt tisztában volt a két nemzetgazdaság egymásra utaltságával. Ausztria 1918–1919 telén, amelyet a kortársak az éhség telének (*Hungerwinter*) neveztek, rá volt szorulva a magyar élelmiszer-szállítmányokra, Magyarországnak pedig szüksége volt az osztrák ipari és fogyasztási cikkekre. 1918 késő őszén például a papírhány már a nemrég bevezetett sajtószabadságot is veszélyeztette.²⁸ A magyar vezetés jól tudta, hogy legegyszerűbben Ausztriában juthat papírhoz. A kölcsönös gazdasági függőséget felismerve, már november 25-én sor került az első osztrák–magyar kompenzációs szerződés megkötésére. A barterszerződés keretében Magyarország gabonát és élő állatot szállított Ausztriába, amelyért cserébe papírt, gyógyszert és ipari termékeket kapott.²⁹ A háború utáni osztrák–magyar viszonyt markánsan jellemezték a gazdasági függőséggel való kölcsönös fenyegetések és nyomásgyakorlások. A háború után az élelmiszer- és szénszállítás, vagy annak megtagadása alkalmas eszközzé vált a diplomáciai nyomásgyakorlásra.

1919. március 17-én a Gazdasági Tanács Párizsban döntést hozott az Ausztriával és Magyarországgal szembeni világháborús gazdasági korlátozások feloldásáról.³⁰ Március 21-én az olasz delegáció Bécsben az éppen formálódó magyar külügyi szolgálattal is közölte, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiával szembeni gazdasági blokád véget ért.³¹ A gazdasági blokád Ausztriával szemben azonban, míg Magyarországgal szemben a Tanácsköztársaság miatt csak annak bukását követően ért ténylegesen véget.

A gazdasági összefonódás újabb elemei a Tanácsköztársaság alatt

Az 1919. március 21-i budapesti politikai fordulat nem hozott azonnali változást az osztrák–magyar viszonyban, azonban az államközi kapcsolatokban a gazdasági tényezők mellett új elemként megjelentek az ideológiai-politikai szempontok is. Ezek jelentősége együtt és külön-külön is messze meghaladta az osztrák–magyar határvidék területi hovatartozásának fontosságát. A határvidék 1918–1919 folyamán mind Bécs, mind Budapest számára egy sokadlagos probléma volt.

Az 1919 első felében Ausztriába érkezett nemzetközi élelmiszersegélyeknek³² köszönhetően mérséklődött Ausztria élelmiszer-függősége az utódállamoktól, így Magyarországtól is. A tanácskormány ennek ellenére továbbra is szívesen élt

28 MNL OL K27 MTJ 43, 1918. november 9.

29 Magyarország és Német-Ausztria kölcsönösen kisegítik egymást. In: *Népszava*, 1918. november 28. 4.

30 *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States* 1947. vol. X. 68.

31 A volt monarchia blokádjának megszüntetése. In: *Népszava* 1919. március 22. 4.

32 Murber, 2018. 205.

azzal, hogy az élelmiszer-szállításokat nyomásgyakorló eszközként használja. A győztes nagyhatalmak Magyarországgal szembeni gazdasági blokádja miatt jelentősen megnőtt a magyar érdeklődés az osztrák ipari termékek és fegyverek iránt. A tanácskormány már nemcsak a korábbi polgári-szociáldemokrata kormányzatok diplomáciai eszközeivel törekedett a megszállt magyar területek felszabadítására, hanem a katonai akcióktól sem riadt vissza. Magyarország honvédő háborújához csak a nyugati szomszédjától remélhetett fegyvert a csehszlovák, román és délszláv katonai erőkkel szemben.

Otto Bauer szociáldemokrata osztrák külügyminiszter a külpolitikai kapcsolatok alakításánál taktikusan kihasználta Ausztria élelmiszer-függőségét, ezt a szó szerint húsba vágó hátrányt igyekezett előnnyé alakítani. Egyrészt a szociáldemokrata politikus 1919 tavaszán azzal érvelt Kun Bélának, amikor a magyar külügyi kormánybiztos azt szorgalmazta, hogy Ausztriában is hozzanak létre tanácsköztársaságot, hogy az osztrák közellátás a győztes nagyhatalmaktól kapott élelmiszersegélytől függ, ezért egy ilyen lépés megtétele az élelmiszersegélyek leállításához és a lakosság éhezéséhez vezetne.³³ Másrészt Bauernek sikerült a győztes országoknál a bolsevik veszélyre való hivatkozással azt is elérnie, hogy Ausztriába továbbra is érkezzenek élelmiszer-szállítmányok. A világháború utáni években a győztes nagyhatalmak is szívesen felhasználták az élelmiszer-szállításokat nyomásgyakorló eszközként, nemcsak az orosz polgárháborúban,³⁴ hanem Ausztriával szemben is.

A magyar tanácskormány különösen célravezetőnek tartotta a jószomszédi kapcsolatok ápolását Ausztriával, ettől remélve a bolsevik modell terjesztésének lehetőségét is. Ennek érdekében nagyobb előzékenységet mutatott Béccsel szemben az áruszállítás tekintetében is, mint azt a korábbi kormányok tették. 1919. április és augusztus között több gazdasági és kereskedelmi szerződés született Ausztriával, mint az azt megelőző hónapokban. Március végén Bécs és Budapest egyaránt jelezte tárgyalási hajlandóságát kereskedelmi kérdésekben. Április 3-án Bécsben aláírták az új kereskedelmi megegyezést, amely – legalábbis papíron – lehetővé tette a két ország közötti szabad kereskedelmet.³⁵ A megegyezés a józan pragmatizmus eredménye volt. A sok évtizedes múltra visszatekintő gazdasági összefonódások fontosabbnak számítottak mindkét kormány számára, mint az ideológiai különbségek vagy a területi vita. A tanácskormány Ausztria iránti jóindulatát azzal is demonstrálta, hogy feloldotta az Ausztriába tartó nyugat-magyarországi élelmiszer-szállítások tilalmát. Továbbá szimbolikus gesztusként március 27-én engedélyezte, hogy 25 vagon lisztet szállítsanak Nyugat-Magyarországról Bécsbe.³⁶ Kun Béla elképzelése szerint Nyugat-Magyarország lehetett volna a magyar Tanácsköztársaság által forradalmasított és bolsevizált Bécs mezőgazdasági bázisa. Meg nem valósult víziója érdekében áldozatoktól sem riadt vissza.

33 ÖStA AdR NPA Nachlass Bauer, Karton 234. Dossier IX. Ungarn. PR. 1919-Z-2171. Wien, 16. Juni 1919., magyarul: Szinai, 1969. 449–470.

34 Maul, 2011.

35 ÖStA AdR BKA MRP 58, 1919. március 7.

36 Gábor–Hajdu–Szabó, 1959. 47–48.

A két ország kereskedelmi kapcsolatai azonban másként alakultak, mint azt a bécsi és a budapesti kormányok remélték, illetve amint azt az április eleji kétoldalú kereskedelmi szerződésben rögzítették. Szabad kereskedelemről szó sem lehetett, a győztes hatalmak nem engedték. (Véletlen egybeesés volt, hogy éppen a Tanácsköztársaság budapesti kikiáltása napján közölték hivatalosan a bécsi magyar külképviselettel, hogy a győztes nagyhatalmak gazdasági blokádjá véget ér.) Magyarországgal szemben a gazdasági-kereskedelmi megszorítások nemcsak fennmaradtak, hanem még fokozódtak is.³⁷ Ausztria és Magyarország egyaránt államilag szabályozott, de átjárható közös államhatárban volt érdekelt, amint ezt az április eleji kereskedelmi szerződésben rögzítették is. Azonban a háború végén nem a vesztesek gazdasági érdekei, hanem a győztesek diktálták a feltételeket.

A győztesek Közép-Európa-elképzelésébe pedig nem fért bele a bolsevizmus további térhódítása. Ennek megakadályozására a nagyhatalmak ausztriai politikája két pilléren nyugodott. A világháborús győztesek élelmiszersegélyek biztosításával törekedtek Ausztriát a kommunizmussal szemben immunissá tenni,³⁸ valamint előírták Bécs számára a határőrizet megerősítését és a magyar határ lezárását, így Ausztria az április 3-i magyar–osztrák szabadkereskedelmi szerződés ellenére lépéseket fogatosított a közös határ lezárása érdekében.³⁹ Április 28-án az osztrák kormány megerősítette a határvédelmet,⁴⁰ 2000 személyt, főként leszerelt tiszteteket és csendőröket rendelt a keleti határra az Ausztriától elcsatolt területekről.⁴¹ Májusban az osztrák hadsereg további egységeit is bevonták a közel 350 kilométer hosszú határszakasz ellenőrzésébe.⁴² A magyar követség közben magyarázatot követelt a bécsi kormányzattól a közös határon végrehajtott nagy fokú katonai erőkoncentráció miatt.⁴³ Bécsben létrehoztak továbbá egy, a győztes nagyhatalmak képviselőiből álló bizottságot a határzár és a gazdasági blokádnak ellenőrzésére.⁴⁴ Az intézkedések ellenére továbbra is virágzott az élelmiszer- és fegyvercsempészet.⁴⁵

A Tanácsköztársaság idején a külkereskedelmet központosították, az Ausztriába irányuló hivatalos forgalmat is állami külkereskedelmi irodák bonyolították le. Az agrárminisztérium március végén betiltotta az élelmiszer, az élő állat, az értéktárnyak és a pénz magánúton való külföldre szállítását.⁴⁶ Ezzel a hagyományos transznacionális kereskedelmi kapcsolatok és útvonalak *de jure* illegálissá váltak. Mindazonáltal ez a rendelet sem tudta a sok évtizedes kereskedelmi kapcsolatokat egyik napról a másikra megszüntetni. A határ mindkét oldalán élők továbbra is érdekeltek voltak a korábbi intenzív kereskedelmi kapcsolatok fenntartásában, és ahogy a körülmények engedték, saját kezükbe vették a kereskedelmet. Nyugat-magyarországi

37 ÖStA AdR BKA MRP 57, 1919. március 4.

38 Adlgasser, 1995. 176.

39 ÖStA AdR BKA MRP 60, 1919. április 11. és KRP 74, 1919. május 27.

40 ÖStA AdR NPA 723 Liasse Ungarn I/1–I/3. 4020/4. 1919. május 12.

41 Az ántánt-burzoszázia ellenforradalmi készülődései. In: *Népszava*, 1919. április 30. 2–3.

42 Fogarassy, 1971. 293.

43 ÖStA AdR NPA Präs. 20. 1463/1919. 1919. május 15.

44 ÖStA AdR BKA MRP 57. 1919. április 4.

45 Nagy, 2022a. 598.

46 Gábor, 1969. 233.

magánemberek és közigazgatási szereplők egyaránt igyekeztek kihasználni az átjárható határ adta lehetőséget. Nemcsak az osztrák lakosság volt a magyar élelmszerre rászorulva, hanem a határ magyar oldalán is egyre fokozódott – a sokéves blokád és a határlezárás miatt – az áruhiány és az osztrák iparcikkek iránti igény. Május végén a budapesti külkereskedelmi hivatal a közellátás biztosítása érdekében a határellenőrzés gyors kiépítését szorgalmazta, különben „egész marhacsordákat (...) hajtanak ki Ausztriába”, szölte az érvelés.⁴⁷ Gyakran az osztrák⁴⁸ és a magyar határőrizet, valamint a helyi közigazgatás tagjai is részt vettek a csempészesi láncban. 1919. júliusban a bécsi rendőrfőnökség azt jelentette az osztrák külügyminisztériumnak, hogy „több nyugat-magyarországi település direktóriuma főként pénz, ékszer és agitátorok csempészésével foglalatoskodik”.⁴⁹

Az ellenforradalmi kurzus: politikai erőszak és gazdasági pragmatizmus

Az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben aláírt osztrák szerződés *de jure* rögzítette Burgenland Ausztriához tartozását. Ezt a nemzetközi jogi tényállást, annak ellenére, hogy a trianoni szerződés hasonló rendelkezést tartalmazott, a magyar fél 1921 késő őszeig vitatta, és végrehajtását minden rendelkezésre álló eszközzel késleltette. A Tanácsköztársaság összeomlása után kialakuló magyar ellenforradalmi rendszer is élt a gazdasági-kereskedelmi nyomásgyakorlás eszközével, 1921 folyamán még a politikai erőszakot⁵⁰ sem vetette el. Az osztrák fél mindvégig éberen figyelte a magyar katonai erőviszonyok alakulását. A hadügyminisztérium számára készített hosszú, havi jelentések mutatták, hogy nemcsak az egyes katonai formációk területi elhelyezkedését, hanem a hadseregbe történő sorozásokat és az önkéntesek számát is akkurátusan követték a határ osztrák oldalán.⁵¹

1919 szeptemberében, vagyis még kormányzóvá választása előtt Horthy Miklós Szombathelyre és Sopronba látogatott, ami felért egy Ausztriának szóló katonai erődemonstrációval is. A szerveződő Nemzeti Hadsereg főparancsnokának nem is lett volna nagyon egyéb lehetősége olyan magyarországi területet meglátogatni, amely nem állt valamely idegen hadsereg megszállása alatt. Horthy Sopronban optimistán nyilatkozott a határvidék jövőjéről. Megítélése szerint Német-Ausztria gazdasági engedmények fejében hajlandó lesz lemondani a kérdéses területről.⁵²

A helyi német ajkú lakosság meggyőzése osztrák és magyar részről is kiemelt feladat volt. A vitatott terület lakosságának magyarbarát hozzáállását kívánták erősíteni Bleyer Jakabnak a nemzeti kisebbségek ügyéért felelős tárca nélküli miniszterrel való kinevezésével. A magyarországi német irodalomprofesszor a területi integritást képviselte, és határozottan ellenezte az Ausztria által igényelt terület átadását. A mi-

47 MNL OL K63 16. X/1. 22964/1919. 1919. május 22.

48 Schmuggelnde Grenzorgane. In: *Arbeiter-Zeitung*, 1919. július 31. 3.

49 ÖStA AdR NPA Präs. 20. 2127/1919. 1919. július 19.

50 Révész, 2020a.

51 ÖStA AdR NPA Präs. 20. 2673/1919. 1919. október 7.

52 ÖStA AdR NPA Präs. 20. 2792/1919. 1919. október 24.

niszter fontos segítője Zsombor Géza volt, aki már a Tanácsköztársaság előtt is a nyugat-magyarországi propagandáért felelt. Az államtitkárrá kinevezett Zsombor ott folytatta, ahol 1919. március végén abbahagyta, nagy elánnal szervezte az Ausztria-ellenes magyarbarát propagandát, immár átalakuló ideológiai köntösben. A helyi lakosság meggyőzése érdekében gazdasági ösztönzőket is bevetettek. 1919. augusztus közepén a budapesti kormányzat úgy rendelkezett, hogy az Ausztriának átadandó területen ne büntessék túl szigorúan a csempészt, és tiltsák be a rekvirálásokat annak érdekében, hogy a német ajkú lakosság magyarbarát érzülete erősödjék.⁵³

1919 őszén az osztrák külügyminisztérium azzal bízta meg Hans Cnobloch követet, hogy folytasson tárgyalásokat a vitatott területről a magyar vezetőkkel. Az osztrák követ októberben kétnapos körútra utazott a nyugati vármegyékbe, hogy Sopronban, Szombathelyen és Kőszegen is személyes tapasztalatokat gyűjtjön. Beszámolója tanúbizonysága szerint egy jól működő mezőgazdasági területet látott. „Minden a legjobb állapotban, különösen az üzemek. Vidéken, a falvakban és a városokban rend és nyugalom honol, miközben zajlik az élet (piacok stb.)” Benyomásai szerint „az embereket az ausztriai csatlakozás hidegen hagyja. Sopronban például közel 15-20 diák német dalokat énekelve vonult fel a téren. Senki sem állította meg őket, de senki sem foglalkozott velük. A hentesnél, ahol bevásároltam, egy úr német-ausztriai papírpénzzel fizetett, és azt mondta: »Most, hogy maguk is hamarosan Ausztriába jönnek, úgyis elfogadják ezt.« A válasz erre: »A pénzt elfogadjuk, de nem akarunk átmenni, mert maguk ugyanazok a bolsevikok, akiket kiűztünk. Köszönjük szépen. Ha mi odaát lennénk, nem lenne mit ennünk. Így legalább a húsos pultunk tele van (teljesen német üzlet!).«⁵⁴

Az osztrák diplomata beszámolójában kitért a katonai helyzet és a helyi magyar politikusokkal folytatott beszélgetéseinek bemutatására is. Így sommázta véleményét: „Most, a kommunizmus megszűnése után, a lakosság túlnyomó többsége nem akar elszakadni Magyarországtól. Konzervatív beállítottságuknak megfelelően inkább Magyarországnál maradnának, hiszen az egy monarchia rendezett körülményekkel, és gazdaságilag is hamar regenerálódni fog. Hiszen Ausztriában anarchia van, a tanácskormány már a határnál bolyong [sic!], és gazdasági jövője is kiszámíthatatlan. (...) Azzal a lehetőséggel, hogy Ausztria ezt a területet fegyveresen megszállja, komolyan nem számolnak. Egy ausztriai katonai támadás gondolatát optimista mosollyal fogadják.”⁵⁵

1920 elején, még a magyar béke delegáció Párizsba érkezése előtt a magyar külügyi vezetés igyekezett – informális csatornákon, elsősorban gazdasági ösztönzőkkel – meggyőzni Ausztriát, hogy adja fel a Nyugat-Magyarországra vonatkozó területi igényét. Gratz Gusztáv bécsi követ gazdasági-kereskedelmi engedményekkel kívánt minimális területi engedményt kicsikarni a bécsi kormányzattól.⁵⁶ 1920. január 9-én az osztrák minisztertanács megtárgyalta az osztrák feltételeket: Ausztria 50 vagon papírrért cserébe 500 vagonnyi burgonyát kapna Magyarországtól.

53 MNL OL K27 MTJ 5, 1919. augusztus 16.

54 ÖstA AdR NPA Präs. 6. Liasse Ungarn I/6-V. 1919. október 15.

55 Uo.

56 Schlag, 2001. 323–324.

tól. Magyarország a burgonya helyett inkább élő állatot javasolt ellenértékként, amit Bécs el is fogadott,⁵⁷ így január 28-án a két ország kereskedelmi szerződést kötött.⁵⁸ A rövid, három hónapos határidő azonban jelezte, hogy a két állam viszonya még távolról sem volt jószomszédi, a rendezetlen közös határ kérdése bizonytalanságot, bizalmatlanságot okozott. A szociáldemokrata Karl Renner kormánya a kedvező kereskedelmi feltételek ellenére sem volt hajlandó területi engedményekre. „A nyugat-magyarországi kérdés *res judicata*, és annak is kell maradnia” – hangzott az osztrák kormányzat mindenkori válasza az osztrák békeszerződés aláírása után.⁵⁹

1921. július 26-án a XXXIII. törvénycikk alapján életbe lépett a trianoni szerződés.⁶⁰ Ezt követően a párizsi Nagykövetek Tanácsa felszólította Magyarországot, hogy 1921. augusztus 27-ig ürítse ki az Ausztriának átadandó területet. Azonban augusztus 28-án, a magyar kormány engedélyével felfüggesztették a területátadást. Ennek célja a további időhúzás és a revízió látszatának fenntartása volt.

Ugyanakkor a hosszúra nyúlt határvita és a térségben évek óta alkalmazott politikai erőszak, valamint annak fokozódása (1921) miatt már Bécs és Budapest is egyre inkább hajlott a megegyezésre. Az évek óta elhúzódó határvita gyors és viszonylag fájdalommentes lezárásához, az államközi kapcsolatok rendezéséhez szükség volt az osztrák, illetve a magyar vezetés pragmatizmusára is. A megegyezés 1921. október 13-án, olasz közvetítéssel, a velencei szerződés aláírásával jött létre. Johannes Schober kancellár és Bethlen István miniszterelnök is már úgy érkezett Velencébe, hogy tudatában volt annak, hogy mindkét fél részéről engedményre van szükség, hogy a tárgyalások kibillenjenek a holtpontról. Magyarország elfogadta Burgenland kiürítését és átadását, ezért cserébe Ausztria beleegyezett, hogy Sopronban népszavazást tartsanak (mindkét fél úgy számolt, hogy Magyarország számára kedvező eredmény születik). A velencei szerződés államközi szinten rendezte az Ausztria és Magyarország közötti közös államhatár kérdését. Bethlen utólag is hangsúlyozta a határvita lezárása mögött meghúzódó magyar gazdasági kényszereket.⁶¹

1921. november 13. és december 4. között incidensek nélkül lezajlott az érintett terület kiürítése és Burgenland hivatalos átadása. A budapesti osztrák követ így jellemezte 1921 végén a magyar közhangulatot: „...a lakosság nagy része a velencei szerződésre úgy tekint, mint amely tisztázta a tarthatatlan helyzetet anélkül, hogy hosszasan törné a fejét annak előnyéről és hátrányáról. Különösen a gazdasági körök és azok, akik aggódtak Magyarország balkanizálódása miatt, vélik úgy, hogy a környező erősebb országok gyűrűjébe szorult Magyarország egyetlen kilátása csak a Nyugathoz való közeledés lehet.”⁶²

57 ÖstA AdR BKA KRP 136, 1920. január 9.

58 ÖstA AdR BKA KRP 143, 1920. január 30.

59 Koch-Rauscher-Suppan, 1996. Dok. 475. 1920. január 26.

60 1921. évi XXXIII. tc. In: *Országos Törvénytár*, 1921. július 31. 14. sz. (hozzáférhető még: *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1921. Bp., 1922. 197–326.*)

61 MNL OL K27 MTJ 1921. október 16.

62 ÖStA AdR NPA 722 Liasse Ungarn I/4. 1688/1922. 1922. május 2.

A népszavazásra Sopronban és a környező nyolc településen 1921. december 14–16-án került sor, és amint az várható volt, Magyarországnak kedvező döntéssel zárult. Miután a párizsi Nagykövetek Tanácsa elismerte a népszavazás eredményét, 1922. január 1-jén a Tábornokok Bizottsága hivatalosan is átadta Sopront és a környező nyolc települést Magyarországnak.⁶³ A magyar miniszterelnök januárban hivatalos látogatást tett Bécsben. Bethlen és Schober hivatalosan is megerősítették a határvita kompromisszumos megoldását. A bécsi út során, 1922. január 17-én, egy ideiglenes osztrák–magyar kereskedelmi szerződést is aláírtak. A magyar miniszterelnök ezt azzal indokolta, hogy az 1920. téli szerződés már érvényét veszítette, de a rendezetlen területi kérdés útjában állt a szerződés meghosszabbításának. Burgenland átadása és a soproni népszavazás lezárta a határvitát. Bethlen ismét nyomatékosan hangsúlyozta a két ország közötti kereskedelem fontosságát és prioritását a többi – akár a területi – kérdéssel szemben is.⁶⁴

A párizsi Nagykövetek Tanácsa 1920. július 22-én elrendelte, hogy az osztrák–magyar határ kijelölésére egy nemzetközi határmegállapító bizottságot kell létrehozni. A vegyes bizottság egy-egy francia, brit és japán tisztből, illetve egy-egy osztrák és magyar külügyminisztériumi képviselőből állt. Bethlen 1922. januári bécsi hivatalos látogatása során a határkijelölő bizottság munkájáról is egyeztetett. A határkijelölő bizottság feladata volt, hogy javaslatot tegyen az új határvonalról, ha „a kijelölt határ nem vette figyelembe a gazdasági és etnikai adottságokat. (...) amelynek érdekében a helyszínen alapos és részletes felmérést” kellett elvégezni.⁶⁵ A határmegállapító bizottság bejárta a közel 350 kilométer hosszú határszakaszt. Abban az esetben, ha nyelvi-etnikai alapon kétség merült fel egy-egy kisebb terület hovatartozásával kapcsolatban, kikérték a helyi lakosság véleményét is. A lakosság közvetlen véleménynyilvánítását azonban a visszaélések és manipulációk miatt viszonylag hamar fel kellett függeszteni.⁶⁶ Az is gyakran előfordult, hogy egyes települések közvetlenül a Népszövetséghez fordultak panaszaukkal.

A határmegállapító bizottság igyekezett – a lehetőségekhez mérten – a mezőgazdasági birtokkegységeket, a földrajzi, vízrajzi és infrastrukturális adottságokat is figyelembe venni. A helyi lakosság – ha lehetősége volt véleménynyilvánításra, akár a népszavazáson, akár a határmegállapító bizottság helyszíni látogatása során – többnyire gazdasági és nem nyelvi-etnikai vagy nemzeti-nacionalista megfontolások alapján döntött. Fontos azonban leszögezni, hogy a gazdasági faktorok jelentősége nemcsak az osztrák–magyar határ közelében élők döntéseit befolyásolta: az 1920-as karintiai népszavazás is hasonló mintázatot mutatott. A Klagenfurt-medence szlovén nyelvű lakosai a kedvezőbb piaci vonzáskörzetek miatt inkább az Ausztriában maradást választották a délszláv államhoz tartozás helyett.⁶⁷ Pieter Judson megállapításával⁶⁸ összhangban leszögezhető tehát, hogy a több évig tartó

63 Villáni, 1923. 30.

64 MNL OL K27 MTJ 1922. február 3.

65 ÖStA AdR NPA BKA-AA 238 2848/1. 1921. május 9.

66 Villáni, 1923. 51.

67 Weinmann, 2008. 133.

68 Judson, 2017.

osztrák–magyar határvita és a politikai erőszak tartós jelenléte intenzív lökést adott ugyan a nyugat-magyarországi német ajkú lakosság nemzeti identitásának, az egyéni döntéseket azonban a népszavazások során, hogy hová is tartozzon az érintett terület, elsősorban a gazdasági megfontolások, nem pedig a magyar vagy az osztrák–magyánemet nemzeti-nacionalista elvárások befolyásolták.

Összegzés

Mind a mai napig nincs közös olvasata Burgenland kialakulástörténetének. Egyik fél sem veszi kellő mértékben figyelembe, hogy az évekig elhúzódó határvita gyors és pragmatikus lezárását a két ország gazdasági-kereskedelmi egymásrautaltsága és a gazdasági élet életbevágóan fontos újraindítása tette szükségessé.

A keskeny nyugat-magyarországi területsáv birtoklása inkább volt szimbolikus jelentőségű, mint valós gazdasági értékkel bíró nyereség. A belső viszonyok rendezéséhez és a legitimitás biztosításához a bécsi és a budapesti vezetésnek egyaránt külpolitikai sikerekre és működő kereskedelmi kapcsolatokra volt szüksége. A nyugat-magyarországi/burgenlandi kérdés jelentősége abban rejlik, hogy Ausztriának sikerült – egyedül a vesztes országok közül – a békeszerződésében területi nyereséget elérnie. Magyarország viszont azt könyvelhette el sikerként – még ha csak egy rendkívül kicsiny nagyságú területen, Sopronban és a környező nyolc településen –, hogy mérsékelte a trianoni területveszteséget, amit a revízió első állomásként lehetett feltüntetni.

Összességében megállapítható, hogy a határvitába befektetett jelentős politikai, diplomáciai és katonai erőfeszítés nem állt arányban a terület gazdasági és etnográfiai hasznával. Jóllehet a nyugat-magyarországi négy, majd három vármegye a Magyar Királyságon belül fejlett, centrumrégióknak számított,⁶⁹ a többségében németek lakta nyugati határvidék, azaz a Burgenland néven Ausztriához került terület fejlettségében a nyugat-dunántúli vármegyék átlaga alatt maradt.

A korabeli politikai diskurzust és propagandát elsősorban a nemzeti önrendelkezés és a bolsevizmus–antibolsevizmus ellentéte határozta meg, a határvitában elfoglalt álláspontokat és azok változásait mégsem ezek befolyásolták döntően, hanem a gazdasági motivációk. Amikor Ausztria 1918 novemberében hivatalosan igényt támasztott a nyugat-magyarországi vármegyék többségében németek lakta részeire, az osztrák kormányzat nem szállta meg a területet, és egyéb eszközzel sem gyakorolt nyomást annak mihamarabbi átadása érdekében. Az osztrák visszafogottság és kivárásos politika – többek között – a komoly gazdasági kényszerekből következett. Az osztrák lakosság élelmiszer-ellátásához mindenképpen szükség volt a magyar agrártermékekre. Amennyiben Magyarország 1918–1919 fordulóján nem szállított volna élelmiszert Ausztriába, a keleti osztrák nagyvárosok és Bécs lakosai még inkább éheztek volna. A határvitában a magyar stratégia kezdetben az osztrák élelmiszer-függőség kihasználására, az osztrák békeszerződést követően pedig az

69 Jankó, 2021. 228.

időhúzásra épült. A hároméves vita végén a „harcos-revíziós” propaganda ellenére Bethlen István gyorsan elfogadta a velencei szerződés kompromisszumos megoldását, a lépés mögött – bevallottan – szintén gazdasági kényszerek álltak. Magyarország a sokéves kereskedelmi blokádnak miatt rá volt szorulva az osztrák ipari termékekre.

1921 késő őszén a területátadás megnyitotta az utat a két ország kereskedelmi kapcsolatainak rendezése előtt, ami elősegítette Ausztria és Magyarország gazdasági konszolidációját is. Az első világháború után a két ország a politikai és a területi kérdésben jelentkező ellentétek ellenére továbbra is szoros gazdasági-kereskedelmi szálakkal kötődött egymáshoz. Mindkét kormánynak szüksége volt az államközi kapcsolatok normalizálására ahhoz, hogy gazdasági kapcsolataikat hosszabb futamidejű kereskedelmi szerződésekkel szabályozzák. A két ország gazdasági-kereskedelmi összefonódása – az állami és a helyi szereplők, illetve a lakosság szintjén egyaránt – döntően befolyásolta a határhúzás folyamatát, elhomályosítva még a nemzeti-nacionalista érveket is.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.)

KüM = Külügyminisztérium

K27 = Minisztertanácsí jegyzőkönyvek

K63 = Politikai Osztály

K69 = Gazdaságpolitikai osztály

ÖStA AdR NPA = Österreichisches Staatsarchiv Archiv der Republik Neues Politisches Archiv (Bécs)

BKA = Bundeskanzleramt

SRP = Staatsratsprotokolle

MRP = Ministerratsprotokolle

2. Kiadott források és szakirodalom

Adlgasser

1995 Adlgasser, Franz: *The Roots of Communist Containment: American Food Aid in Austria and Hungary after World War I*. In: *Austria in the Nineteen Fifties*. Eds.: Bischof, Günter – Pelinka, Anton. New Brunswick – London, 1995. (Contemporary Austrian Studies, 3.) 171–188.

Bencsik

2022 Bencsik Péter: *Demarkációs vonaltól államhatárig. A határ menti társadalom és konfliktusai az 1920-as években*. Bp., 2022. (Trianon-dokumentumok és -tanulmányok, 11.)

Dujmovits

1992 Dujmovits, Walter: *Die Auswanderung der Burgenländer*. Pinkafeld, 1992.

Fogarassy

1971 Fogarassy László: *A nyugat-magyarországi kérdés katonai története (I. rész: 1918. december – 1921. augusztus)*. In: *Soproni Szemle*, 25. (1971) 4. sz. 291–302.

Gábor

1969 Gábor Sándorné: *Ausztria és a magyarországi Tanácsköztársaság*. Bp., 1969.

Gábor–Hajdu–Szabó

1959 Gábor Sándorné – Hajdu Tibor – Szabó Gizella: *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. VI/A. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21. – 1919. augusztus 1. Bp., 1959.*

Győri–Jankó

2009 Győri Róbert – Jankó Ferenc: Nyugat-Dunántúl és Burgenland regionális fejlettségi különbségeinek alakulása 1910 és 2001 között. In: *Soproni Szemle*, 63. (2009) 2. sz. 226–249.

Haslinger

2005 Haslinger, Peter: Die „Arbeit am nationalen Raum“. Kommunikation und Territorium im Prozess der Nationalisierung. In: *Comparativ. Zeitschrift für Globalgeschichte und Vergleichende Gesellschaftsforschung*, 15. (2005) 2. sz. [„Arbeit am nationalen Raum.“ Deutsche und polnische Rand- und Grenzregionen im Nationalisierungsprozess.] 9–21.

Hobsbawm

1998 Hobsbawm, Eric: *Das Zeitalter der Extreme. Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts.* München, 1998.

Horváth

2020 Horváth Sándor: A trianoni döntés határmenti hatásaiból (Vasi példák alapján). In: *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 42. (2020) 127–151.

Jankó

2021 Jankó Ferenc: *Burgenland földrajzi felfedezése. Tudomány, geopolitika és identitás a két világháború között.* Bp., 2021. (A vidék vonzásában, 2.)

Judson

2017 Judson, Pieter M.: *Habsburg. Geschichte eines Imperiums 1740–1918.* München, 2017.

Kalocsai

2019 Kalocsai Péter: Az első világháború utáni vasúti változások az osztrák–magyar határ mentén. In: *Közlekedéstudományi Szemle*, 69. (2019) 6. sz. 13–26.

2020 Kalocsai Péter: A trianoni béke hatása Vas vármegye közlekedésére. In: *Közlekedés- és Technikatörténeti Szemle*, 3. (2020) 213–261.

Karner–Kubin–Steiner

1987 Karner, Stefan – Kubin, Ingrid – Steiner, Michael: Wie real war „Mitteleuropa“. Zur wirtschaftlichen Verflochtenheit des Donaumaumes nach dem Ersten Weltkrieg. In: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 74. (1987) 2. sz. 153–185.

Koch–Rauscher–Suppan

1996 *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich (1918–1938).* Bd. 3. *Österreich im System der Nachfolgestaaten. 11. September 1919 bis 10. Juni 1921.* Hrsg. v. Koch, Klaus – Rauscher, Walter – Suppan, Arnold. Wien, 1996.

Langthaler

2016 Langthaler, Ernst: Food and Nutrition (Austria–Hungary). In: *1914–1918-Online. International Encyclopedia of the First World War.* https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/food_and_nutrition_austria-hungary (letöltés: 2022. április 18.).

Leonhard

2018 Leonhard, Jörn: *Der überforderte Frieden. Versailles und die Welt 1918–1923.* München, 2018.

Manela

2007 Manela, Erez: *The Wilsonian Moment. Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism.* New York, 2007.

Maul

2011 Maul, Daniel Roger: Appell an das Gewissen. Fridtjof Nansen und die russische Hungerhilfe 1921–23. In: *Themenportal Europäische Geschichte*, 2011. www.europa.clio-online.de/essay/id/fdae-1554 (letöltés: 2022. január 20.).

Móricz

2016 Móricz Péter: *Körmend az első világháborúban*. Körmend, 2016.

Murber

2018 Murber, Ibolya: Die Staatswerdung Österreichs und Ungarns zwischen 1918 und 1920 im Vergleich. In: *Die junge Republik. Österreich 1918/19*. Hgg.: Kriechbaumer, Robert – Maier, Michaela – Mesner, Maria – Wohnout, Helmut. Wien, 2018. 188–201.

2021 Murber Ibolya: *Nyugat-Magyarországtól Burgenlandig, 1918–1924. Határtörténetek az első világháború után*. Bp., 2021. (Trianon-dokumentumok és -tanulmányok, 10.)

Nagy

2019 Nagy Adrienn: A háterszág rejtőzködő gazdasági stratégiái az első világháborúban. Csempészet az osztrák–magyar határ menti Vas megyében. In: *Múltunk*, 64. (2019) 4. sz. 164–199.

2020a Nagy Adrienn: Határváltozások és csempészet. Fejezetek a nyugati határtérség lakosságának mindennapjaiból (1914–1926). In: *Századok*, 156. (2022) 3. sz. 585–614.

2022b Nagy Adrienn: A nyugat-magyarországi lakosság mindennapjai a csempészet árnyékában. In: *A Different Look at Trianon. Discourse, Culture, History. Inne Trianon. Diskurs, kultura, historia*. Eds.: Kaczmarek, Karolina – Kornatowski, Paweł – Lewandowski, Marcin – Piotrowiak-Junkiart, Kinga. Poznań, 2022. 117–129.

Népszámlálás

1912 *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*. 1. rész. *A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Közread.: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Bp., 1912. (Magyar Statisztikai Közlemények, új sorozat, 42.)

Papers Relating to the Foreign Relations of the United States

1947 *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. The Paris Peace Conference 1919*. Vol. X. Ed.: Fuller, Joseph V. Washington, 1947.

Pogány

2015 Pogány Ágnes: A nagy háború hosszú árnyéka. Az I. világháború gazdasági következményei. In: *Az első világháború következményei Magyarországon*. Szerk.: Tomka Béla. Bp., 2015. 257–281.

Révész

2020a Révész, Tamás: The Land of Peace? The 1921 Borderland Conflict of Burgenland in the International Context. In: *Südost-Forschungen*, 79. (2020) 124–149. <https://doi.org/10.1515/sofo-2020-790109>.

2020b Révész Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam hadserege 1918–1919-ben*. Bp., 2020. (Trianon-dokumentumok és -tanulmányok, 4.)

Sandgruber

1996 Sandgruber, Roman: Die österreichische Ernährungssituation und die burgenländische Landwirtschaft. In: *Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland*, 95. (1996) 191–198.

Schlag

2001 Schlag, Gerald: *Aus Trümmern geboren... Burgenland 1918–1921*. Eisenstadt, 2001.

Scott

1987 Scott, James C.: *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven, 1987.

Székely

2020 Székely, Tamás: The Agony of Historic Western Hungary and the Birth of Burgenland (1914–1921). In: *Studies on National Movements*, 6. (2020) 102–139.

Szinai

1969 Szinai Miklós: A Magyar Tanácsköztársaság és Ausztria kapcsolataihoz. Otto Bauer levele Kun Bélához. In: *Századok*, 103. (1969) 2–3. sz. 449–470.

Tóth

2020 Tóth Imre: *Két Anschluss között. Nyugat-Magyarország és Burgenland Wilsontól Hitlerig*. Pécs, 2020.

Ujváry

2021 Ujváry Gábor: „Hűség városa, légy hű öre önmagadnak.” *Nyugat-Magyarország 1918–1921 közötti sorsa és a soproni népszavazáshoz vezető út*. Sopron, 2021.

Villáni

1923 Villáni Frigyes: *Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar–osztrák határ megállapításáról*. Sopron, 1923.

Weinmann

2008 Weinmann, Ute: Die südslawische Frage und Jugoslawien. Grenzziehungen im Süden Österreichs unter besonderer Berücksichtigung der Kärntenproblematik. In: *...der Rest ist Österreich. Das Werden der Ersten Republik*. Hrsg. v. Konrad, Helmut – Maderthaler, Wolfgang. Wien, 2008. Bd. I. 119–138.

Werner–Zimmermann

2002 Werner, Michael – Zimmermann, Bénédicte: Vergleich, Transfer, Verflechtung. Der Ansatz der Histoire croisée und die Herausforderung des Transnationalen. In: *Geschichte und Gesellschaft*, 28. (2002) 4. sz. 607–636.

Wolf

2010 Wolf, Nikolaus: 1918 als Zäsur? Die wirtschaftliche Entwicklung und die Periodisierung der neueren Geschichte Ostmitteleuropas. In: *Comparativ. Zeitschrift für Globalgeschichte und Vergleichende Gesellschaftsforschung*, 20. (2010) 1–2. sz. 30–52.

IBOLYA MURBER

ECONOMIC ASPECTS OF THE AUSTRO–HUNGARIAN BORDER DISPUTE
AFTER THE WORLD WAR I

The possession of the narrow border strip in western Hungary was more of a symbolic nature than real economic value in the crisis management of the two states. For internal consolidation and legitimacy, Vienna and Budapest both needed foreign policy successes and lively trade relations. When Austria officially laid claim to the predominantly German-speaking areas of German-West Hungary, it did not occupy the area and used no other means to pressure the area transfer. Behind Vienna's wait-and-see policy were—among other things—serious economic coercion. In the border dispute, the Hungarian strategy was initially based on the exploitation of Austrian food dependence. Following the Austrian peace treaty this policy shifted to time drag. Despite political and territorial unrest, the economies of Austria and Hungary remained closely intertwined after the First World War. The transfer of territory in late autumn 1921 made it possible to normalize trade relations and thus contributed to the consolidation of both states. Overall, the significant political, diplomatic and military efforts invested in the border dispute were not balanced with the economic and ethnographic benefits of the area.

CONTENTS

The Dimensions of a Change of Border: The Austro–Hungarian Border Region a Hundred Years Ago (Ibolya Murber)	175
--	-----

Studies

Tamás Székely: The Calm before the Storm? Western Hungary in the Era of Dualism	185
Ibolya Murber: Economic Aspects of the Austro–Hungarian Border Dispute after the World War I	207
Adrienn Nagy: Black Marketers in the Black Night: Everyday Life of Smugglers in the Western Border Region, 1918–1922	225
Péter Kalocsai: Changes of the Transport Network in West Hungary Caused by the Treaty of Trianon	241
Balázs Bakó: The Impact of the Peace of Trianon on Catholic Church Government in Western Transdanubia	269
Richárd Agg: Arguments from the Contemporary Hungarian Press Regarding Keeping West Hungary	285
Ferenc Jankó: Seahorse and Wasp-Waist: Mapped Geography of Burgenland	301
László Dávid Törő: Border City in a Contested Territory: Historical Controversies about Sopron (Ödenburg) between the Two World Wars	325
Imre Tóth: Myth and Reality: Sopron’s Loyalty in the 20 th Century Memory of Politics	345

Book Reviews

Everyday Life in the Shadow of Border Disputes (Zsolt Horváth N.)	361
A New Border at the Feet of the Central Eastern Alps (Tamás Révész)	364
To Create and to Learn: The Beginnings of the Geography of Burgenland (Bálint Szabó)	367

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2022-es évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap és az ELKH Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat